re vaste rubrieken: het egodocument en het foto-essay. De herinneringen van Herman Cohen betreffen zijn vader David, een van de voorzitters van de Joodsche Raad. De 22 foto's laten de activiteiten van die raad zien. Ze worden pas bijzonder als je je realiseert hoe kort dat werk nog maar zou duren.
H.J.C. Termeer

***Kinderen van de oorlog. Getuigenissen uit de emotionele nalatenschap van '40-'45*, Ed. Marius Flothuis e.a. (Sun, Nijmegen 1990) 224 blz., prijs *f*27,50**

Hoe diep grijpen de gevolgen van oorlog en bezetting in en hoe lang kunnen ze voortwoekeren? Over die vragen komt vijftig jaar na het begin van de Tweede Wereldoorlog steeds meer informatie beschikbaar. Tot ieders verbazing blijkt met name de emotionele doorwerking bij betrokkenen in 'goede' en 'foute' zin pas na tientallen jaren plaats te vinden, maar dan ook in hevige mate. Het maatschappelijke onbegrip voor die vertraagde psychische effecten geldt in het bijzonder voor de zoons en dochters van de generatie die direct door de oorlog beschadigd is.
Het gaat hier om de zogenaamde oorlogsgetraumatiseerden van de tweede generatie, te weten kinderen van de 'goede' oorlogsslachtoffers: vervolgden, verzetslieden, joden, en die van hun toenmalige 'foute' vijanden: kinderen van NSB-ers, SS-ers en Duitsers. Volgens voorzichtige schattingen zullen in de jaren 90 vele duizenden van hen ernstige psychische klachten krijgen en deskundige hulp nodig hebben (39), omdat een gedeelte van hun persoonlijkheid in de eerste plaats door de schokken en schuldgevoelens van hun ouders maar ook door de ongevoeligheid van hun omgeving is ontwricht.

In dit boek vindt men getuigenissen van diverse van deze inmiddels volwassen oorlogskinderen en van psychologische deskundigen op dit terrein. In de vorm van persoonlijke levensgeschiedenissen, behandelingservaringen en gesprekken tussen kinderen van vervolgden en vervolgers. Die laatste vorm van therapie is pas sinds enkele jaren en ondanks grote tegenwerking in opkomst en lijkt goede resultaten af te werpen. Voor historici is die zeer ongebruikelijke confrontatie bijzonder leerzaam. Zo maakt men niet enkel kennis met de deels overeenkomstige ervaringen aan weerszijden van de grens tussen goed en fout, maar evenzeer met de grote maatschappelijke hindernissen: de doorgegeven vooroordelen en discriminatie.
Hoewel de bundel bedoeld is voor direct betrokkenen verdient ze een wijdere verspreiding, zeker onder docenten en gevorderde leerlingen in het voortgezet onderwijs. In de vakken geschiedenis, maatschappijleer, Nederlands en katechese kunnen de getuigenissen en de uitvoerige literatuurlijst (80 meest Nederlandstalige boeken over alle soorten kinderen van de oorlog) goede diensten bewijzen.

Nanda van der Zee, *De kamergenoot van Anne Frank* (Lakeman publishers, Amsterdam 1990), 104 blz., prijs *f*22,50

Wie herinnert zich niet Dussel, die ouwe zeurpiet met wie Anne Frank tot haar verdriet de laatste anderhalf jaar (november 1942 - begin augustus 1944) haar kamer in het Achterhuis moest delen? Over Dussel, die in werkelijkheid Fritz Pfeffer heette, heeft Nanda van der Zee een boekje geschreven dat de historische persoon Pfeffer meer recht doet dan Anne's allesbehalve positieve beschrijving.
De aanleiding tot het schrijven van het boek was de verrassende vondst in 1987 van de inboedel van Charlotte Kaletta, de twee jaar eerder gestorven weduwe van Pfeffer. Voornamelijk op basis van die papieren, hoofdzakelijk brieven en foto's, heeft Van der Zee een 'historisch verhaal' gecomponeerd. Ze doet namelijk verslag van het leven van Pfeffer in de vorm van een gefingeerd gesprek met zijn weduwe. Door haar het verhaal van het bronnenmateriaal te laten vertellen, ontstaat een subjectief en levendig beeld van een sympathieke Pfeffer en wel tot het moment dat hij in november 1942 in het Achterhuis onderduikt en nooit meer terugkeert.
Pas wanneer het dagboek van Anne Frank verschijnt (1947) verneemt Charlotte Kaletta meer over de onderduiktijd van haar man. Maar in dat beeld (*'het negatieve portret van de man met wie ik had willen verder leven, met wie ik oud had willen worden'*) herkent zij haar geliefde Fritz niet. Ze raakt tegelijk verbitterd en geobsedeerd door alle volgende uitgaven (herdrukken, vertalingen, bewerkingen) van het dagboek, voor haar immers de enige bron van informatie over zijn laatste levensjaren.

De als bijlagen opgenomen vier brieven (in kopie, in Duitse transcriptie en Nederlandse vertaling) en 26 foto's vormen het bronnenfundament van het vrij korte verhaal (38 pagina's). Door deze compacte combinatie van gevarieerde bronnen en historisch verhaal en door de nauwe verbinding met het dagboek van Anne Frank (diverse citaten) is in feite een set aantrekkelijk lesmateriaal ontstaan. Het enige wat nog ontbreekt zijn een aantal gerichte vragen waarmee leerlingen uit de bovenbouw zelf kunnen ontdekken wat feit is en wat fictie, wat bronnen zijn en wat hun waarde is, of in concreto: hoe de waarnemingen van mensen door hun onderduiksituatie werden beïnvloed.
H.J.C. Termeer